

Aral Gölü Sorunu ve Bölgedeki Siyasi Gelişmelere Etkisi*

Necati İYİKAN**

Özet

Beş paydaş ülkeyi ilgilendiren Aral Gölü sorunu geçmişten miras kalmıştır. Günümüzde çözüme ulaşılamamış; çözümsüzlüğü geleceğe miras kalma ihtimali de yüksektir. Sorunun temelinde SSCB'nin çevre ve ekonomi arasındaki tercihi yatmaktadır. SSCB'nin tercihi beş paydaş ülkeyi karar mekanizmasına almamak ve Aral Gölü'nün su kaynağını kurutmak olmuştur. Diğer yandan beş paydaş ülke de aynı şekilde tercihlerini kendi çıkarları doğrultusunda oluşturmuş; çevre faktörünü göz önüne almamıştır. Enerji zengini olan Özbekistan, Kazakistan ve Türkmenistan ile su zengini olan Kırgızistan ve Tacikistan 2013'e kadar soruna çözüm bulamamışlardır. Bölge dışında kalan; ancak siyasi ve ekonomik etkisi olan Rusya Federasyonu'nun stratejisi sorunda belirleyicidir. AB'nin sorunun çözüme katkısı ekonomik olmuştur.

Anahtar kelimeler: Aral Gölü, SSCB, Enerji, Çevre, Paydaş Ülkeler

The Aral Sea Problem and Its Impact on Political Evidences

Abstract

Aral Sea problem which interests the five littoral states of Central Asia is inherited from the past. Nowadays there is still no solution to this problem that will be settled with a high possibility in the future. The difference between environmental and economic preferences of USSR constitutes the basis of this problem. USSR preferred not to join the five littoral states in decision making mechanism and to waste the water resources of Aral Sea. On the other hand the five Central Asian states made their choices regarding their interests and they did not take the environmental factor into consideration. Energy-rich Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan and water-rich Kyrgyzstan and Tajikistan were not able to find a solution to this problem till 2013. As an external actor influencing the region regarding political, economic and cultural aspects the strategy of Russian Federation is decisive for this issue. The contribution of the EU to the solution of this problem is however economic in nature.

Key words: Aral Sea, USSR, Energy, Environment, Flanking Countries

Bu çalışmada, salt çevresel sorunlar, bunların insan sağlığına etkilerine dair sayısız veriler, örnekler ile Aral Gölü'nün kurtarılması için başta UNESCO, Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan yardımların uzun listesi verilmeyecektir. Bunlar bilinenlerdir ve tekrardan öteye geçmemektedir.

Bu alışmada, Aral Gölü sorununun günümüze kadar neden çözümsüz kaldığına dair tespit yapma çabası içine girilecek; bunun nedenleri hakkında bilinenlerin dışında başka bir açı getirilemese de problemin çözümüne dair değişik bir perspektif geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda, Aral Gölü çevre sorunu ve bunun makro/mikro dengelere yansımalarına dair genelde makalelerin sonuç bölümünde yer alan "Bölge ülkelerinin ortak bir noktada buluşmaları gerekir" gibi temenniler, "çözüm önerileri" başlığıyla verilmeyecektir; bunun yerine "Neden ortak bir çözüm bulunamamıştır?" sorusunun cevabı ve 2013 sonrası olası gelişmelere dair ipuçları verilmeye çalışılacaktır.

* Bu makalenin değişik bir versiyonu Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin 6. cilt ve 12. (Yaz 2013) sayısında "Almanca Kaynaklara Göre Aral Gölü (Kumu) Sorununda Rusya Faktörü" başlığıyla yayımlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-mektup: Necati.iyikan@gmx.de

Bu çalışmada, açıklamacı ve analitik bir yöntem izlenmiş; ağırlıklı olarak Almanca literatür taranmış, meselenin çözümsüzlüğüne ve bunun 2013'e yansımalarına eleştirel bakış açısı getirilmeye çalışılmış; çalışmaya öznellik katacak kendi görüşlerimiz dile getirilmiştir.1991'den 2013'e kadar 22 sene geçmiştir; ancak bugüne kadar Aral Gölü'nün kuruma sorununun çözümünde başarıya ulaşılamamıştır.

Aral Gölü Kurtarma Koordine Merkezi Müdürü Rus biyolog Koboloviç, "Biz, koskoca bir gölü bir nesil boyunca ortadan kaldıran tek ülkeyiz"¹ sözüyle sorunu özetlemiştir. Koboloviç 1975'de Leonid Brejnev'e konuyla ilgili olarak yazdığı mektuplarda meselenin önemine vurgu yapmış; Brejnev'in verdiği cevap "Mesele o kadar ciddiye Karakalpaklar² tepki gösterirler"³ olmuştur. Bu söz, siyasi otoritenin çevre felaketine bakışını özetlemektedir. Bu yok ediş, Aral Gölü havzasında sadece ekolojik dengeleri ortadan kaldırmamış, bölgenin ekonomisine, sosyal ve demografik yapısına olumsuz etkisi olmuş; bunlar da sınırları aşan bölgesel siyasi sorunları beraberinde getirmiştir.

Aral Gölü Sorununun Çözümüne Engel Olan Etkenler

Aral Gölü ile ilgili bilgiler iki ayrı başlık altında verilebilir: Bunlardan birincisi; Aral Gölü, diğeri ise havzasına dair bilgilerdir. Birincisinde karşımıza 68.000 kilometre karelik bir hacim çıkmaktadır. Aral bu büyüklükle dünyanın en büyük dördüncü gölüdür. İkincisinde karşımıza çıkan rakam 18. 000.000 kilometre karedir. Bu alana Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, İran ve Afganistan girmektedir.⁴ Problemin ortaya çıkışı ve Aral gölüyle alakalı diğer bilgiler ana hatlarıyla şunlardır: Aral Gölü Özbekistan ve Kazakistan arasındadır; büyük bölümü Özbekistan coğrafyasındadır. Aral Gölü'nü besleyen iki önemli nehir vardır. Bunlar Seyhun ve Ceyhun'dur. Birincisi Kırgızistan, ikincisi Tacikistan'dan doğmaktadır.

SSCB döneminde pamuk tarlalarına su akışı sağlayarak pamuk ticareti yapabilmek için 1960'lı yıllardan itibaren gölün beslenmesinin engellenmesi ve nehir sularının tarıma yönlendirilmesiyle Aral ve çevre sorunu ortaya çıkmış ve Aral Gölü kurumuştur. Aral Gölü'nün kurumasıyla bir çöl meydana gelmiş; bu da iklim değişikliğini beraberinde getirmiştir. Suyun çekilmesiyle bölgede kullanılan tarım ilaçları ortaya çıkmış, kum fırtınaları vasıtasıyla zehirli atıklar sınırları aşmış; başta içme suları olmak üzere halkın sağlığını tehdit eden gelişmelere neden olmuştur.

SSCB dönemi ve sonrasında Aral'a su taşıyan nehirler üzerinde barajlar ve hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Kurulan bu tesisler, ekolojik dengenin bozulmasına neden olmuştur. Günümüzde baraj ve santraller yapılmaya devam etmektedir. Aral Gölü beş Orta Asya ülkesini coğrafi anlamda birleştirmektedir; ancak suyun akışına ve paylaşımına dair anlaşmazlıklar bu ülkelerin siyasi/ekonomik anlamda ayrışmalarına neden olmuştur.

Avrupa Birliği (AB), BM ve diğer Batılı finans kurumları değişik projeleri desteklemiş, ancak sonuç alamamıştır. Bölge ülkeleri olan Rusya'nın ve İran'ın 1991

¹ Baymirza, Hayıt, "Tarihte ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür", Avrasya Etüdüleri, Sayı 3, Tika Yayınları, 1994, s. 9.

² Karakalpaklar Türk soyuna aittir. Bugün Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet olan Karakalpakistan'da yaşamaktadırlar.

³ Kiderlen Elisabeth, Ein Meer verschwindet, die ökologische Katastrophe am Aralsee, Ursachen, Auswirkungen, Lösungsansätze, 1992, s. 6.

⁴ Ayrıntılar için bkz. Karaağaçlı Abbas, Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2369:aral-goeluenen-durumu-trajik-bir-cevre-felaketi&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149, (02.04.2013).

sonrası gelişmelere siyasi ve ekonomik olarak katkıları ve müdahaleleri olmuş; böylece soruna taraf olan ülkelerin sayısı artmış; bu da çözüme ulaşılmasını zorlaştırmıştır. Aral Gölü'nün Kazakistan bölümünde 2010'da son yapılan çalışmalar ile umutlar yeşermiş, ancak Özbekistan'daki göl kumlaşması⁵ önlenememiştir. Aral Gölü'nün büyüklüğü 68.000 kilometrekare iken 2013'de geriye ancak yüzde 10'u kalmıştır.⁶ Çözumsuzlük 2013'de sürmektedir; çevre ve sağlık sorunları devam etmektedir. İki nehrin ve bunları besleyen tali nehirlerin havzalarında 2010 yılı itibarıyla yaklaşık 57 milyon insan yaşamaktaydı ve bu nüfusun 27 milyonu Özbekistan'da yaşıyordu. Almanya'daki Aral Gölü Vakfının gelecek tahminine göre bölge nüfusu 2035'de yaklaşık 75 milyona ulaşacaktır.⁷ Çevre sorunun tetiklediği istihdam sorunu ve artan nüfus geleceğe dönük kaygıları da beraberinde getirmektedir.

Aral Gölü ve Bölgede Bulunan Hidroelektrik Santralleri⁸

Enerji üretimi Tacikistan için kalkınma stratejisinde önemli bir unsurdur. Tacikistan'da kış aylarında ve ülkenin kuzeyinde enerji açığı söz konusu olmaktadır. Bu da enerji konusunda Özbekistan'a bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Rogun Barajı projesi bu yüzden önemlidir. Bu şekilde ülke içi enerji ihtiyacı giderilecek ve enerji ihraç eden ülke konumuna gelinecektir.⁹ Su zengini ülkeler, 1991'den sonra yeni bir uygulamaya geçmişler, enerji üretmek için barajları kış aylarında boşaltmaya başlamışlardır. Yaz aylarında suya ihtiyacı olan Özbekistan bu uygulama sonucunda, sellerin ve aşırı sudan bataklıkların oluştuğu bir yer haline gelmiştir. Özbekistan bunun karşılığında gaz vermeyi kesmiş, enerji miktarını azaltmıştır. Bunun sonucunda ise iki ülkenin başkentleri de dâhil olmak üzere insanlar şehirlerde haftalarca elektrik alamamış ve ısınma problemiyle karşı karşıya kalmışlardır.

Tacikistan, mevcut Nürek Barajı ve Vakş (Vakhsh) Nehri üzerinde inşa ettiği Rogun Barajı sayesinde yabancı ülkelere enerji bağımlılığında kurtulacaktır. Rogun Barajı'nın bitmesiyle Ceyhun'un su akışını kontrol etme şansı fazlalaşacaktır. Bu gelişme, Özbekistan tarafından şiddetle protesto edilmiştir. Bu barajın yapılma süresi yaklaşık sekiz

⁵ 1987 yılına gelindiğinde Aral gölüne su taşıyan nehirler yeterince su taşıyamadığından gölün önemli bir kısmı kurumuştur; 1989'da göl Özbekistan ve Kazakistan bölümleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak 2005'te Aral için umut belirmiştir. Sekiz metre yüksekliğinde, 13 km uzunluğunda baraj inşa edilmiş; su seviyesi birkaç yıl içinde yaklaşık altı metre yükselmiş; aynı zamanda içindeki tuz miktarı da azalmıştır. Balıklarla beraber insanlar da geri dönmüşlerdir. Dünya Bankası nehir boyunca baraj ve bentlerin yapımı için 86 milyon dolar vermiştir. 2012'de Gök Aral bentlerinin yükseltilmesiyle gölün üst seviyesinin tekrar 5000 kilometrekareye ulaşması hedeflenmiştir (B.Z., News Aus Berlin, Neue Hoffnung Für Den Aralsee, 04.März 2012). Gök Aral barajı inşasından sonraki göldeki olumlu gelişmeler ve güncel resimler için bkz. Freistetter, Florian, Der Aralsee verschwindet, 25, 2012. Aral Gölü'nün kurtarılmasında siyasi karar mekanizmalarına duyulan güvensizlik belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Fransız doğa bilimcisi Létolle ve coğrafyacı Mainguet'in 1996'da yazdıkları Der Aralsee - Eine ökologische Katastrophe" (Aral Gölü, Ekolojik Felaket) başlıklı kitapta gölü kurtarmak için değişik çözüm önerilerin mevcut olduğunu; bunların başarılı olmasında siyasetçilerin parayı gereği şekilde kullanmalarının belirleyici olacağını dile getirmektedirler (Frankfurter Allgemeine Zeitung, Aralsee - die Geschichte eines ökologischen Dramas Nr. 60 /, 12.03.1997).

⁶ The Epoch Times, Aralsee in Usbekistan fast versiegt, Epoch Times Deutschland, 16.05.2012.

⁷ Loy Thomas / Baldauf Ingeborg, Mythos Aralsee, Das Wasser und die Bewohner des Amudarya-Deltas, 2010, s. 56.

⁸ Bu alt başlıkta Alman bilim insanlarının eserleri ve İsviçre basını kaynak olarak değerlendirilmiştir. İsviçre basını: Bensmann, Marcus, Neue Zürcher Zeitung, International, Staudammprojekt belastet Beziehungen in Zentralasien, Der Bau in Rogun als politischer und finanzieller Kraftakt Tadschikistans, 7. März 2011.

⁹ Giese vd., Zwischenstaatliche Wassernutzungskonflikte in Zentralasien, Giessen im Mai 2004, s. 12.

senedir.¹⁰ Bu süre içinde aşağıda kalan ve Ceyhun'dan beslenen ülkelere su akışının durdurulmasından endişe edilmektedir.¹¹ Bunun aksini belirten Tacikistan'ın söylemleri duyulan endişeyi gidermemiştir.

Özbekistan, Orta Asya'da baraj inşaatlarının ilgili ülkelerin onayıyla yapılmasını talep etmektedir. Rusya, Rogun Barajı için verdiği desteği çekmiştir. Buna neden olarak da Rusya'nın Özbekistan'la yaklaşması gösterilmektedir. Rus alüminyum firması RUSAL baraj duvarlarının yüksekliğinin azaltılmasını talep edince Tacik Başkan, Rus firmasıyla yapılan anlaşmayı feshetmiştir. Bu gelişme Rusya ile Tacikistan arasında gerginliğe yol açmıştır. Bu gerginliğe örnek olarak Tacikistan Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'ın Şubat 2009 Moskova'da düzenlenen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (İng kısaltma CSTO) Zirvesi'ne katılmayı reddetmesi gösterilmiştir. Bunun gerekçesi de Rus başkanın Rogun Barajı'yla ilgili eleştirel yaklaşımı olmuştur.¹² Özbekistanlı bilim insanları Vakş Nehri'nde yapılacak barajların Aral Gölü'ne gidecek suların tamamen kesilmesi anlamına geleceğini dile getirmektedirler. Tacikistan, International Crisis Group'a göre Nurek Barajı vasıtasıyla Ceyhun'un su akışının yüzde 40'ı kontrol altında tutulmaktadır.

Tacikistan'ın Sulama ve Su Ekonomisi Bakanlığının bir yetkilisinin ile Uluslararası Kurtarma Fonu (IFAS)'un icra komitesinden (Exekutivkomitee des IFAS) bir başka yetkilinin 10 Ekim 2003 tarihinde Duşanbe'de verdikleri röportajlarda, büyük sulama projeleri ile Rogun Barajı'nın inşasının Özbekistan'ın rızası olmadan gerçekleştirilmeyeceğini vurgulamışlardır.¹³ Diğer yandan Tacikistan hükümetinin Özbekistan'a ihtiyacı oranında su vereceği garanti etmesi¹⁴ iki ülke arasındaki gerilimi sonlandırmamıştır. İlişkiler bu tartışmadan önceki dönemde de sorunlu idi. İki ülke arasında direkt uçak ulaşımı yoktu. Sınırlarında mayın döşeliydi. Seyahatlerde ise vize engeli vardı. Diyalog için uygun ortam söz konusu değildi. Özbekistan'ın 1992'de su akışının sağlanmasında baskı aracı olarak askeri güçlerini Kırgızistan sınırına yerleştirmesi,¹⁵ yakın geçmişte birkaç kez Tacikistan'a askeri müdahalede bulunması ve 1999'da yapılan bombalama da buna örnektir. Eylül 2010'da başkent Duşanbe'nin 100 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Rogun Barajı'nın yakınında bir ordu konvoyuna saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırı sonucunda 20'nin üzerinde asker öldürülmüştür. Düşündürücü olan şey ise, bu saldırının Rogun Barajı yakınında meydana gelmiş olmasıdır.

Almanya'nın tanınmış Orta Asya uzmanı Jenniver Sehring, 2008'de yazmış olduğu bir araştırma makalesinde Vakş Nehri üzerinde toplam beş baraj olduğunu, başta Rogun olmak üzere inşası devam eden dört barajla beraber toplam dokuz baraj olacağını altını çizmektedir. Yaptığı analizde Aral Gölü'nün kurumasına neden olan çok çeşitli faktörlerin olduğunu söyleyen Sehring, bölge ülkeleri arasında yapılan anlaşmalara uyulmadığını, bununla ilgili olası yaptırımların ne olduğuna dair netliğin olmadığını, bunda da bölge ülkelerinin karşılıklı güvensizliğinin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle ortak çalışma konusunda yeterli istek olmamasının böyle bir sonuçta etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁶

¹⁰ Baraj inşası 2010'da başlamıştır.

¹¹ Najibullah in: Eschment, Beate, a.g.e. s. 11

¹² Lifan 2009: 25, in: Eschment, Beate, a.g.e. s. 14.

¹³ Giese vd. a.g.e. s.13.

¹⁴ Bensmann Marcus, Neue Zürcher Zeitung, International, Staudammprojekt belastet Beziehungen in Zentralasien. Der Bau in Rogun als politischer und finanzieller Kraftakt Tadschikistans, 7. März 2011.

¹⁵ Eschment, Beate, a.g.e. s. 14.

¹⁶ Sehring Jenniver, Zentralasienanalysen, Würzburg, NR. 08 29.08.2008, s. 5.

Tablo 1: Ceyhun Nehri Üzerindeki Barajlar

Baraj	Ülke	Nehir	Toplam Depolama Hacmi (km ³)	Kullanılabilir Depolama Hacmi (km ³)
Nürek	Tacikistan	Vakş	10,5	4,5
Beypaşa	Tacikistan	Vakş	0,12	0,08
Sangtuda 1*	Tacikistan	Vakş	0,25	0,12
Tujamujun	Özbekistan/ Türkmenistan	Ceyhun	7,8	5,4

Kaynak: Kai Wegerich, *Konflikt und Kooperation bei der Wassernutzung in Mittelasien*, 2009. <http://www.wissenschaft-und-frieden.de/seite.php?artikelID=1573>, (10.03.2013).

*Sangtuda barajı 2009'da faaliyete geçti.

Ceyhun, Orta Asya'nın en büyük nehridir. Afganistan'da doğar ve sularının büyük bölümünü Tacikistan'dan alır. Batı yönünde ilerleyerek Tacikistan-Afganistan ve Afganistan-Özbekistan sınırını oluşturan nehir buradan Türkmenistan topraklarına girmekte ve kuzeyde Özbekistan içinden devam ederek ülkenin kuzey sınırındaki Aral Gölü'ne dökülmektedir.¹⁷ Ceyhun Nehri havzası tarımsal sulama için önemli bir bölgedir. Tablo 1'de Vakş Nehri (üç) ve Ceyhun (bir) nehirleri üzerinde kurulan barajlar; bunların inşa edildikleri ülkeler ve toplam ve kullanılabilir depolama hacimleri görülmektedir. Bu barajların teknik bilgilerine ayrıntılı olarak girilmemekle birlikte, Nürek Barajı'na ait teknik veriler bu barajlar hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olacaktır:

“Nürek Barajı, Ceyhun'un Tacikistan kolu olan Kızılsu (Vakş) Nehri üzerinde 10,5 milyar metre küp hacimli, 310 metre yüksekliğinde bir baraj olup, 1961'de yapımına başlandı. 1972'de ilk türbini işletmeye açıldı. 1980'de tamamlandı. Nürek, Ceyhun Nehri'nin su akışının yüzde 40'ını kontrol ediyor. Bu yüzden de Ceyhun'un aşağı kısmında yer alan Özbekistan ve Türkmenistan'da su azlığına yol açıyor.”¹⁸

Tablo 2: Seyhun Nehri Üzerindeki Barajlar

Baraj	Ülke	Nehir	Toplam Depolama Hacmi (km ³)	Kullanılabilir Depolama Hacmi (km ³)
Toktogul	Kırgızistan	Narin	19,4	14
Andican	Özbekistan/Kırgızistan	Karaderya	1,9	1,8
Karakum	Tacikistan	Ceyhun	4	2,6
Çarvak	Özbekistan	Chirchik	2	1,6
Çardara	Kazakistan	Ceyhun	5,7	4,7

Kaynak: Kai Wegerich, *Konflikt und Kooperation bei der Wassernutzung in Mittelasien*, 2009., <http://www.wissenschaft-und-frieden.de/seite.php?artikelID=1573> (10.03.2013).

Seyhun Nehri Ceyhun Nehri ile birlikte tarihi Mâverâünnehir bölgesini oluşturur. Seyhun 2.212 km uzunluğundadır. Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan sınırlarından geçer ve Aral Gölü'ne dökülür. SSCB döneminde Ceyhun ve Seyhun nehirleri üzerinde yapılan baraj projeleri Aral Gölü sorununun temelini oluşturmuşlardır. Barajları inşa eden ülkeler enerji üretimine dair gerekçelerini dile getirmişlerdir. Örneğin, Narin Nehri üzerinde kurulan Toktogul Barajı Kırgızistan'ın 38 yıldır enerji ihtiyacının önemli bir

¹⁷ http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=276325, (11.03.13).

¹⁸ Kavuncu Orhan, *Hazar'ın Öte yakasında Su Problemleri* (2), http://www.beykoz-turkocagi.org.tr/yeni/index.php?option=com_content&view=article&id=19745&catid=1§ionid=1&Itemid=225 (18.05.13).

bölümünü sağlamaktadır. Tablo 2’de Orta Asya’daki dört ülkede yer alan barajlar ve bunlara ait tablo 1 ve 2’deki belirtilen barajların kapasitelerine dair bilgiler verilmiştir.¹⁹

Aral Gölü Sorununun Çözümü Önündeki Genel Engeller

SSCB döneminin siyasi kültürünün devamlılığı, 1991 sonrası dönemde de görülmektedir. Orta Asya ülkelerinde Soğuk Savaş döneminde kendisini gösteren, güvenlik kaygısının birincil önceliği devam etmektedir. Söz konusu güvenlik içgüdü, konu ayrımı gözetmeksizin eldeki bilgileri paydaşlarla paylaşmamayı gerekli kılmaktadır. Bu özellik Orta Asya ülkeleri arasında olduğu gibi bölge dışı ülkelerle olması gereken işbirliğinde de kendisini göstermektedir. Bu durum Aral Gölü havzasında ortaya çıkan çevre, güvenlik, sağlık gibi uluslararası/üstü konularda ortak bir paydada buluşmayı engellemekte, dolayısıyla çözümü zorlaştırmaktadır.

Biat kültürü Orta Asya’nın belirgin özelliklerindedir. Aral Gölü havzasında yaşayanlar; çevre, sağlık ve güvenlik gibi problemlerden direkt etkilenen insanlardır. Bu insanların problemleri algılamaları, değerlendirmeleri, yargılamaları, konuyu ulusal-uluslararası kamuoyuna taşımaları mümkün olmamıştır. Masum çözüm önerilerinin siyasi merkezlerde yönetim/rejim karşıtlığı olarak algılanması endişesi, halkın katılımsızlığını beraberinde getirmiştir. SSCB döneminden kalan liderin ve ordunun eleştirilmemesi alışkanlığı bölgede hâlâ devam etmektedir. Sivil toplum kuruluşları (STK) halk nezdinde işlevsel bir alt yapıya ulaşamamıştır. Var olan STK’lar nicelik ve niteliksel olarak beklentilerden uzaktır. Bunda belirtilen biat kültürünün önemi kendisini göstermektedir.

Aral Gölü’nün kaynağı olan Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin kontrolünün Kırgızistan ve Tacikistan tarafından sağlanması; bir başka ifadeyle su zengini olmaları; buna karşılık Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın su bağımlılıkları; ancak hidrokarbon zengini olmaları ve bunları dış politikada “belirleyici faktör” olarak değerlendirmeleri su ve enerji paylaşımını güçleştirmiştir. Sorunun çözümü için gerekli olan bölgesel işbirliği gerçekleşmemektedir.²⁰ Ülkelerin dış politikalarında bölgesel aktörlerin stratejik algılamaları önemlidir. Batı endüstrisinin bağımlı olduğu enerji ihtiyacının, 1991’e kadar önemli bölümü Orta Doğu’dan sağlanıyordu. Zengin hidrokarbon yataklarına sahip olan Orta Asya ülkelerinin 1991’de bağımsızlıklarını kazanmaları Batı’ya enerji kaynaklarını çeşitlendirme fırsatı vermiştir. Orta Doğu ülkelerinin Batı tarafından sömürgeleştirilmeleri, enerji ham maddelerinin Batı’ya ucuz ve güvenli transferi, özellikle ABD’nin OPEC’teki dolaylı etkinliği, gelişmiş ülkelerin Orta Asya’da izledikleri olası stratejilere dair ipuçları vermiştir. Ukrayna’daki “Turuncu Devrim”, Gürcistan’daki “Kadife Devrim”, Mayıs 2005’te meydana gelen Andican olayları ve akabinde Taşkent ile Washington arasında bozulan siyasi/ekonomik ilişkiler, günümüzde “güven” unsurunu gündeme taşımaktadır. Dış politikada, uluslararası ilişkilerde takip edilen hedef ülke çıkarlarıdır. Bu çıkarları elde etmede, korumada ve sürekliliğini sağlamada etkili olan araçlar vardır. Bunlardan bazıları; ekonomik ve siyasi amaçlı sermaye transferi, diplomasi, uluslararası örgütler (BM, NATO vb.) ve STK’lardır. Batı’nın söz konusu araçlardaki etkinliği; bu araçların Aral Gölü’nü kurtarmada önemli rol oynama çabaları; bölgenin yardım başlığı altında uluslararasılaştırılması ve bunun zamanla ülkelerin iç siyasi

¹⁹ Orta Asya’da su sorunları için derli toplu bilgi için bkz. Von Gumpfenberg, Marie-Carin; Steinbach Udo (Hrsg.) Zentralasien Geschichte Politik Wirtschaft Ein Lexikon, Verlag C.H. Beck, München 2004, ss.308-313.

²⁰ Bölge içi ve dışındaki ülkelerin konuyla alakalı çalışmaları ve işbirliğine dair bkz. Karakılıç Yusuf, Küresel Aktörlerin Su Stratejileri ve “Bölgesel Su Birliği” Gerekliliği, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar 2011 Cilt:2, Sayı:1, s. 83.

dinamiklerine yansması tehlikesi, Aral Gölü meselesinin çözümsüzleşmesinde etkili olmuştur.

Güney Kafkasya, Hazar havzası ve Çin Halk Cumhuriyeti ile diğer Asya ülkelerini birbirine bağlayan bölgede enerjinin çıkış merkezi olan Orta Asya, 1991 sonrası dönemde ABD için başta enerji olmak üzere yeni nüfuz alanlarının test ve elde edilmesi için bir fırsat olmuştur. 2001’de kurulan Shanghai İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ABD’nin Barış için Ortaklık Programı gibi örgütlenmelerle karşı durmaya çalışması; renkli devrimlerin bölge ve dünya gündemini güvenlik ve enerji çerçevesinde oluşturması bölgede “etkili ülke” olmak için verilen mücadelelere dair örneklerdir. Bu çalışmada yer verilmeyen bu alt başlığın, Aral Gölü ve çevre sorunu, çözümsüzlüğü için dolaylı rol oynaması söz konusudur.

Aral Gölü Sorununun Çözümü Önündeki Bölgesel Engeller

Friedrich Ebert Vakfı, Aral Gölü hakkında 2011’de Almanya’da bir konferans düzenlemiştir. Konferansa uluslararası katılım olmuştur. Bu alt başlığın kaynakları konferansa katılan bilim insanlarının sunumlarından derlenmiştir. Bu alt başlıkta uygulanan yöntem şu olmuştur. Dile getirilen tespitler verilmiş; ardından da değerlendirilmesi yapılmıştır. Vakfın bu konferansının geniş analizi Türkçede ilk kez çalışmamızda yer almış; analiz, SSCB, Rusya Federasyonu ve paydaş ülkeleri kapsadığı için “Bölgesel Engeller” başlığı tercih edilmiştir. Aral Gölü sorununa dair yapılan tespitler şu şekildedir: Orta Asya’daki bu ülkeler yenidir; her yeni ülkede bilinen eğilim ise ulusal çıkarlara öncelik verilmesidir. Bölgesel ve uluslararası faktörler yapılan değerlendirmelerde fazla dikkate alınmaz.²¹

Bu ülkeler yenidir; ancak siyasi iradeye sahip aktörler çok tecrübelidir. SSCB’de 15 cumhuriyet mevcut idi. 1991 sonrası dönemdeki siyasi irade SSCB dönemi bağlantılıydı. Orta Asya dışındaki eski SSCB cumhuriyetlerinin tümünde siyasi aktör değişikliği olmasına rağmen, bu durum Aral Gölü coğrafyasında bazı istisnalar dışında gerçekleşmedi. Bunun nedeni, başta Rusya olmak üzere görev alan siyasetçilerin büyük bir ustalıkla gerçekleştirdikleri “denge” siyaseti olmuştur. Bunun yanında, 1991 sonrası ortaya çıkan uluslaşma, güvenlik, ekonomi gibi son derece çetrefilli sorunlara da çözüm aranması gerekiyordu. Güç gösterileri, uluslararası ilgi ve imaj bu ülkeler için çok önemlidir.²² Yukarıda değerlendirilmeye alınmayan “Uluslararası unsurlar olmadan nasıl uluslararası ilgi görülür ve imaj sahibi olunur?” sorularının tartışılmasını gereksiz görüyoruz. Ancak Aral Gölü’nün çözümünde aktif rol üstlenmek, belirleyici olmak, uluslararası işbirliğini organize etmede katkıda bulunma gibi geliştirilen stratejiler çözüm için zorunludur; bu da uluslararası alanda arzu edilen ilgi ve imajı beraberinde getirecektir.

Ülkelerin uluslararası kuruluşlardaki üyelikleri ya da yaptıkları anlaşmalar yurtdışında bırakacağı olumlu etki için önemlidir; anlaşmaların içeriklerinin yerine getirilmesi ise öncelikli değildir. Ülkeler yeni elde edilmiş egemenlik haklarını, kendileri için siyasi çıkarları beraberinde getirirse bile uluslararası anlaşmalarla sınırlandırmak istememektedirler.²³ Bu strateji, Aral Gölü’nü kurtarma çabalarını, enerjinin temininde ortaya çıkan halk sağlığını tehdit eden koşulların iyileştirilmesini, bölgesel işbirliğini ve buna benzer anlaşmaların olumlu sonuçlanmasını bugüne kadar engelleyen önemli bir faktör olmuştur.

²¹ Morel auf FES-Konferenz, in: Eschment, Beate, a.g.e., s. 19.

²² Eschment, Beate, a.g.e., s. 19.

²³ Aynı yerde.

Orta Asya cumhuriyetlerindeki bugünkü mevcut siyasi ve ekonomik yapının su konusunun çözümsüzlüğünde payı vardır. İşlemeyen hukuk sistemi sonucunda ortaya çıkan yolsuzluk, insan kayırma vb. konular sorunun çözümünü engellemiştir.²⁴ Bu olumsuzluklar da ülkeler arasında yapılan anlaşmaların işlevselliğini önlemiştir. Orta Asya cumhuriyetlerindeki devlet başkanlarının uzun süren iktidarları ve belirleyici rolleri, birbirleriyle şahsi olumsuz tecrübelerinin devletlerarası ilişkileri etkilemesi, bölgesel işbirliğini zorlaştırmaktadır.²⁵ SSCB döneminden kalan mirastan biri de bugüne kadar devam eden bölge ülkeleri arasındaki rekabettir. Geçmişteki çıkar çatışmaları –buna su meselesi de dâhildir– Moskova tarafından düzenlenmiştir. Bu düzenleme, dışarıdan dikte edilmiştir, ülkeler arasında yapılmamıştır; eşit haklar dikkate alınmamıştır; ülkelerin ortak bir noktada buluşması gözetilmemiştir, şeffaf yapılmamıştır; yanlış bilgiler kullanılmıştır.²⁶

Bölge ülkeleri arasında derinleşen güvensizlik ortamı bugüne kadar neden bir çatışmaya neden olmamıştır? Buna verilen cevap şudur: Bölge ülkeleri arasında bloklaşma vardır: Bir tarafta enerji zengini ülkeler (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan), diğer tarafta ise su zengini olanlar (Kırgızistan, Tacikistan) yer almaktadır. Bu bloklaşma ortak çalışmayı engellemiş, ancak güvenlik endişesinin bugüne kadar gündeme gelmesini de önlemiştir.²⁷ Burada âdeta Soğuk Savaş dönemi Batı ve Doğu Bloku arasındaki denge unsurunun sıcak çatışmaya dönüşmemesine benzer bir blok ayrımı göze çarpmaktadır. Dikkat çeken iki nokta vardır: Birincisi, tarafların askeri güçleri arasındaki denge unsurunun simetrik olmayışıdır. İkincisi, nüfus oranıdır. Bunun rakamsal karşılığı şudur: Orta Asya’da yaklaşık 50 milyon insan yaşamaktadır; bunun yarısının Özbekistan’da olması denge unsurunu sağlayacak bir faktördür.

SSCB’den miras olarak kalan sadece sınırlar, barajlar ve sulama tesisleri değildir; günümüzde belirleyici olan o dönemin tecrübeleri ve değer yargılarıdır.²⁸ Buna Rusya’nın bilinen siyasi ve ekonomik nüfuzunun eklenmesi bu ülkenin bölgedeki etkinliğine dair önemli bir işarettir. SSCB döneminde de bölge ülkeleri arasında yansımaları günümüze kadar gelen çıkar çatışmaları mevcut idi. Moskova geçmişte bu çatışmalara dışarıdan müdahale ederek çözümünde önemli bir rol oynamıştır. Uyguladığı yöntemler arasında; çözümün Moskova’dan gelmesi, çözümde hakkaniyet ölçüsünün gözetilmemesi, taraflar arasında uzlaşının dikkate alınmaması, baskı ile sonuca gidilmesi, sürecin şeffaf olmaması ve gerçeklerin hasıraltı edilmesi gibi hususlar yer almıştır.²⁹

Su dışında geçmişte önemli olan problemler arasında; sınır, etnik³⁰ ve din gibi hususları saymak mümkündür. Kullanılan yöntemin ahlaki boyutu bir yana bırakılırsa sorunların çözümünde Rusya faktörü karşımıza çıkmaktadır. Su meselesinin önemi, mevcut durumun son derece çetrefilli olması, otoriter yönetimlerin çözüm için adım atmalarını ve bu yönde anlaşmalar yapmalarını engellemektedir.³¹

Bölgede suyun ortak kullanımı hususunda başarılı olmuş anlaşmalar da vardır. Örneğin, Kazakistan ve Kırgızistan arasında Çuy ve Talas için su kullanımı için yapılan anlaşma bu bağlamda anılabilir. İki ülkenin iyi ilişkiler içinde olması başarıda etken

²⁴ Hedi Wegener und Anna Kreikemeyer auf FES-Konferenz., in: Eschment, Beate, a.g.e., s. 19.

²⁵ Eschment, Beate, a.g.e., s. 20.

²⁶ Aynı yerde.

²⁷ Eschment, Beate, a.g.e., s. 20.

²⁸ Aynı yerde.

²⁹ Aynı yerde.

³⁰ Orta Asya’da yaşanabilecek etnik sorunlar için bkz. Kara Hasan, Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri, Türk Dünyası İnceleme Dergisi, Cilt: VI, Sayı 1, İzmir, 2006, s. 104 – 108.

³¹ Hodgson 2010: 4. in: Eschment, Beate, a.g.e., s. 20.

olmuştur.³² Buradan bu durumun genele yayılması ve başarının elde edilebilmesi için ülkeler arasında iyi ilişkilerin tesis edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Bölge ülke ve liderleri arasındaki güvensizlik, ortak çalışma kültürünün gelişmemiş olması, liderlerin gelecek kaygıları vb. nedenlerden dolayı Aral Gölü'nü kurtarılmasına dönük beşli bir diyalog yakın gelecekte sağlanması mümkün gözükmemektedir.

Orta Asya'daki su problemi genel anlamda çözülmesi mümkün olmayan bir problem değildir. Bu problemin bu güne kadar çözülememesinin nedeni SSCB döneminden kalan liderlerin iş başında olmalarıdır.³³ Çözümü belirli şahıslara odaklamak çözümsüzlüğü beraberinde getirecektir. Önemli olan SSCB dönemi politikacıları değil, SSCB dönemi zihniyetidir. Zihniyetin değişmemesi, ancak liderlerin değişmesi çözümsüzlüğe doğrudan katkı yapmaktadır. Kaldı ki Orta Asya coğrafyasında ömür boyu devlet başkanı olma yolu yasal değişikliklerle açılmıştır. Zihniyet değişikliğinin eş zamanlı olarak bütün Orta Asya ülkelerinde gerçekleşmesi gereklidir. Böyle olmazsa çözüme ulaşmak mümkün olmayacaktır.

Orta Asya'da su meselesinin çözümü "su politikası çerçevesinde" değil, geniş siyasi, toplumsal ve ekonomik değişimler çerçevesinde olacaktır.³⁴ Bunun bir başka anlamı ise bu bölgede rejimlerin niteliğinin kökten değişmesidir. Burada dikkat çeken ise şudur: Batı'nın çözüm önerilerinde mevcut rejim ve aktörlerinin değişmesi yatmaktadır. Bu da Batı'nın Aral Gölü'nü kurtarma amaçlı yaptıkları siyasi ve ekonomik faaliyetlere şüpheyle yaklaşılmasını beraberinde getirmiştir. Aral Gölü sorununun çözümü Orta Asya ülkeleri tarafından bulunmalıdır.³⁵ Bu görüş doğrudur, ancak bu ülkeler tarafından çözüm bugüne kadar bulunamamıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Çevre Sorunları

SSCB'de çevre konusu ve duyarlılığının, rejiminin niteliklerinden ayrı düşünülmemesi gerekir. Moskova'nın stratejisinde; güvenlik kaygısı; ekonomik dengeler, iç istikrarı koruma ve etnik sorunların yönetimi gibi konular öncelik taşımış; Aral Gölü ile alakalı çevre sorunu gündeme dahi gelmemiştir. Bu durum, SSCB'nin etkisindeki diğer sosyalist ülkelerde de geçerli olmuştur. "Çevreyi kirleten endüstri Doğu Avrupa ülkelerinin karakteristik bir özelliğidir"³⁶ tespiti bu gerçeği vurgulamaktadır. "SSCB ve Doğu blokunun Batı'da ortaya çıkan çevre sorununun çıkışına bakışı nedir?" sorusunun cevabı genellikle ideolojik içerikler ihtiva etmektedirler.³⁷ Her ne kadar yaygın literatürde "SSCB'de çevre ve canlıların korunması ikincil öncelik taşımıştır" tespiti yapılsa da bu konuda bazı gelişmeler de yok değildir. Örneğin SSCB'nin çevre ve canlıların korunmasına dair yaptığı bazı anlaşmalar vardır. 1972'de ABD ile yapılan bir anlaşmayı buna örnek olarak göstermek mümkündür. Anlaşma içeriğine göre, her iki ülkedeki çevre

³² Eschment, Beate, a.g.e., s. 21.

³³ Aynı yerde.

³⁴ Aynı yerde.

³⁵ Aynı yerde.

³⁶ Nefedova Tat'yana, Typen und Stufen industrieller Nutzung der Umwelt von den Alpen bis zum Ural, Jordan Peter / Tomasi Elisabeth, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994, s. 20.

³⁷ Busch-Lüty Christiane, Zur Gestaltung des Verhältnisses von Gesellschaft und Natur im realen Sozialismus: Harmonisierung von Ökonomie und Ökologie der Naturnutzung – ein „erstrangiges Problem“?, Schreiber Helmut, Umweltprobleme in Mittel – und Osteuropa, Herausgeber:Fietkau, Hans- Joachim / Matzner Egon / Naschold Frieder / Neidhart Friedhelm / Zapf Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989, s. 13.

uzmanları ve bilim insanları arasında karşılıklı görüş alışverişi yapılacaktır. Yine iki ülke nesilleri tükenmekte olan canlıların korunmasına dair anlaşmalar yapmıştır.³⁸

Diğer taraftan SSCB’de yapılan nükleer silah denemeleri çevreye büyük zarar vermiştir. Dünyanın ilk nükleer enerji santralının 1954’de Obninsk’de kurulması ve nükleer silahların Orta Asya’da denenmesi çevreye yapılan tahribatın üzerine tuz biber ekmiştir. Bu bağlamda sorulması gereken başka bir soru da şudur: “Çevre sorunuyla ilgilenen STK’lar var mıdır?” SSCB dünyanın en büyük doğa koruma derneğine sahip idi; ancak üyelikler genelde kâğıt üzerinde kalmış; çevre korunmasına dair gerekli adımlar atılamamıştır. Çevre için protesto hareketleri Moskova ve diğer büyük şehirlerde faaliyet gösteren çevreci gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. SSCB’de çevre sorunlarına daha ziyade 1980’li yılların sonundan itibaren dikkat edildiği görülmektedir.³⁹ Genelde, 1970’li yıllarda bağımsız bir çevre hareketinin olmadığını görüyoruz. Ancak Goldman’a göre buradan söz konusu dönemde insanların çevre sorunlarına ve nükleer santrallerin güvenliğine dair endişe etmedikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Sovyet basınında kimi zaman çevre sorunlarına haberler yer almıştı. “Trud” gazetesinde 19 Aralık 1968’de yayımlanan bir okuyucu mektubunda, bir şahıs, Moskova’da yaşadığı bölgede yüksek radyoaktif değerler olduğuna dair bilgiler duyduğunu, kendisinin sıkça hasta olduğunu, bunun nedeninin belki söz konusu yüksek radyasyon değerlerinin olduğunu ve bunun sağlık için tehlikeli olup olmadığına dair kendisine bilgi verilmesini istiyordu.⁴⁰ Ancak, nükleer enerji santrallerinin güvenliği tartışmalarının sadece bilimsel çevrelerde yapılması, bu konunun kamuoyunu ilgilendirmediği düşüncesi,⁴¹ ekolojik sorunlarla ilgili belgelerin devlet sırrı olarak değerlendirilmesi⁴² gibi hususlar Moskova’nın meseleye bakış açısını göstermektedir. Bu bağlamda dikkat çeken bir diğer nokta ise halkın çevreyle ilgili tepkisinin sınırlı olmasıdır. Bunun iki nedeni vardı. Birincisi, ekonomik beklenti, ikincisi ise çevreyle ilgili bilgilerin eksikliği ve eğitimsizlikti.⁴³

1980’li yıllar çevre sorununun sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. STK’lar, siyasetten bağımsız olarak 1980’li yıllarda ortaya çıkmaya başlamış ve ekonomik çöküntü ile çevre krizi arasındaki alakaya dikkat çekmişlerdir.⁴⁴ SSCB’deki yeniden yapılanma (perestroika) çevrenin korunmasıyla ilgili çalışmalar için yeni olanaklar getirmiştir.⁴⁵ Komünist Parti de bu konuda daha duyarlı hale gelmişti. “Bugünkü koşullarda çevrenin korunması ve kaynakların rasyonel kullanılması birinci sınıf sorundur.” Cümlesi

³⁸ Pryde Philip, Management der Ressourcen der Biosphäre in der Sowjetunion in den 90’er Jahren, Schreiber Helmut, Umweltprobleme in Mittel – und Osteuropa, Herausgeber:Fietkau, Hans- Joachim / Matzner Egon / Naschold Frieder / Neidhart Friedhelm / Zapf Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989, s. 154.

³⁹ Stadelbauer Jörg, Die Nachfolgestaaten der Sowjetunion: Großraum zwischen Dauer und Wandel Darmstadt, 1996, s. 428.

⁴⁰ Goldman, I. Marshall, Umweltverschmutzung in der Sowjetunion: Die Abwesenheit einer aktiven Umweltbewegung und die Folgen, Schreiber Helmut, Umweltprobleme in Mittel – und Osteuropa, Herausgeber:Fietkau, Hans- Joachim / Matzner Egon / Naschold Frieder / Neidhart Friedhelm / Zapf Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989, s. 176.

⁴¹ Goldman, I. Marshall, a.g.e. s. 177.

⁴² Bozdağ, Emre Güneşer, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Su Yönetimi Sorunları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2012, s. 8.

⁴³ Nefedova Tat’yana, Die Umweltsituation in Russland, in: Jordan Peter / Tomasi Elisabeth, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994. s. 224.

⁴⁴ Stadelbauer Jörg, a.g.e. s. 428, 429.

⁴⁵ Lebedinskij P. Juri / Potrawnij, M. İwan / Krasnjanskij E. Boris, Umweltschutz in der Sowjetunion. Was bedeuten “Perestroika” und “Glasnost” für die Ökologie? Hamburg, 1989, s. 143. Bu dönemde ABD ile SSCB arasında çevrenin korunmasına dair sayısız anlaşmalar yapılmış, bilimsel çalışmalar desteklenmiştir. Bunlara dair geniş bilgiler için bkz: Aynı eser s. 143-144.

Moskova'da 1986'da gerçekleştirilen Komünist Partisi'nin XXVII. parti toplantısının sonuç bölümünde dile getirilmişti. Göze çarpan husus; SSCB'de giderek artan çevre sorununun farkına varılması ve çözümün de ilk hedef olarak belirtilmesiydi.⁴⁶ Yine aynı yıllarda çevreyle ilgili duyarlılığın başladığı ve SSCB'de çevre sorununun, en büyük ekonomik ve toplumsal sorun olarak algılandığı görülmüştür. Ekolojik durum birçok şehirde endişeye neden olmuştu. Resmi rakamlara göre endüstrinin çevreye verdiği zararlar yıllık 50 milyar ruble civarındaydı. Ancak bu meblağın yirmide biri çevrenin korunması için kullanılmaktaydı.⁴⁷ Sanayinin çevreye verdiği zarar yani atık maddelere ilişkin bilgiler, ilk kez 1986'dan itibaren resmi istatistiklerde yer almıştır. Bundan önce böyle bilgilere erişmek mümkün değildi.⁴⁸

Çernobil'deki çevre felaketi SSCB'nin çevre meselesine bakışına dair bir örnektir. Batı'da da buna ilişkin olumsuz örnekler vardır. Risk faktörünün SSCB'de Batı'dakinden daha fazla olmasının nedenlerinden biri de çevre hareketlerinin olmamasıdır. Batı'daki çevrecilerin nükleer santrallerin yasaklanması ya da sınırlandırılmasına dair istekleri, aşırıya kaçmakla beraber, hükümetler üzerinde baskı unsuru oluşturmuş ve bu santrallerdeki kontrollerin artmasına neden olmuştur.⁴⁹ Sosyalist devletlerdeki çevre sorunlarını gündeme getiren önemli nedenlerden biri de gelişmiş Batılı sanayi ülkelerinde çevrenin korunmasına ilişkin ciddi çabaların gösterilmesidir.⁵⁰ SSCB'de 1990'lı yıllarda, çevre kirlenmesine karşı yapılması gerekenlere dair çalışmalar ve bunun için gerekli parasal destek ve motivasyonun sağlanmasına dair önerilerin⁵¹ olduğu görülmektedir.⁵² Bu önerilerin yapılması çevre sorunlarının çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Çözumsuzlüğün değişik nedenleri vardır. Jordan ve Thomas, 1991'den sonra Doğu Avrupa'da çevreyle ilgili çalışmalarda istenilen sonuçların alınamamasında, verilerin gizli tutulmasının ve sosyalist devletlerdeki bilim insanlarının çevre konularında bilgilerinin eksik olmasının büyük rol oynadığını dile getirmektedirler.⁵³

Aral Gölü ve Bölge Ülkeleri (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan)

Bölge ülkeleri ve Rusya çözüm ya da çözümsüzlükte belirleyici konumdadırlar; bu ülkelerin Rusya konusunda aldıkları pozisyon da önemlidir. Örneğin Sri Derya ve Amu Derya nehirlerinin çıkışı olan iki ülke Tacikistan ve Kırgızistan, Rusya'yı koruyucu güç olarak değerlendirmektedirler. Orta Asya'nın nüfus, coğrafya ve enerji zenginlerinden biri olan Özbekistan'ın Rusya ile ilişkisi ise değişkenlik gösterebilmektedir. Kazakistan'ın Rusya ile ilişkileri ise olumludur.⁵⁴ Türkmenistan tarafsızlık statüsüne sahiptir, ancak Türkmen enerjisinin Batı'ya transferinde Rusya'ya olan bağımlılığı Moskova'nın etkinliğini de beraberinde getirmektedir. Buna rağmen Orta Asya'da Rusya karşıtı

⁴⁶ Busch-Lüty Christiane, a.g.e., s. 11.

⁴⁷ Weissenburger Ulrich, Der Umweltschutz in der Sowjetunion: Zwang zum Handeln, in: Schreiber Helmut, Umweltprobleme in Mittel – und Osteuropa, Herausgeber:Fietkau, Hans- Joachim / Matzner Egon / Naschold Frieder / Neidhart Friedhelm / Zapf Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989, s. 184.

⁴⁸ Weissenburger Ulrich, a.g.e.,s. 184.

Ayrıca hava ve su kirliliğine dair verilen istatiki bilgiler için bkz: Aynı eser, s. 184 – 188.

⁴⁹ Goldman, I. Marshall, a.g.e., s. 175.

⁵⁰ Schreiber Helmut, Umweltprobleme in Mittel – und Osteuropa, Herausgeber:Fietkau, Hans- Joachim / Matzner Egon / Naschold Frieder / Neidhart Friedhelm / Zapf Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989, , s. 7.

⁵¹ Bu önerilere dair eserde bilgi verilmemektedir; ancak 1991'den sonraki dönem; sınır ve diyalogların açılması, çevre sorununun ağırlık kazanması neticesinde çevrenin korunmasına dair Batı'dakilerle benzer önerilerin olduğu varsayılmaktadır.

⁵² Pryde Philip, a.g.e. s. 155.

⁵³ Jordan Peter / Tomasi Elisabeth, a.g.e. s. 7.

⁵⁴ Eschment, Beate, a.g.e., s. 18.

pozisyonlar da temsil edilmektedir. Buna bir örnek de Kırgız siyaset danışmanı olan Valentin Bogatyrev'dir. Ona göre Rusya'nın su problemi konusundaki girişimleri Orta Asya'yı yeniden sömürü altına alma denemesidir.⁵⁵ Bu ve buna benzer Rusya karşıtı ifadeler, Rusya'nın etkinliğine gölge düşürememişlerdir. Tersine Rusya'nın Kırgızistan ve Tacikistan'daki yatırımlarının önemine değinilmiştir. Özbekistanlı Vladimir Paramonov, Bogatyrev'in Rusya ile ilgili olumsuz düşüncesine katılmaktadır. Hatta Rusya'nın Kırgızistan ve Tacikistan'daki hidroelektrik santrallerindeki yatırımlarını plansız, bilgi ve strateji eksikliği olarak nitelendirmekte; bunun mevcut durumu daha da kötüleştirdiğini dile getirmektedir. Ancak Paramonov, temel itibariyle Rusya'nın geçmişe nazaran çok daha fazla etkinliği olmasını tercih etmektedir. Onun endişesi ise Rusya'nın bölgeden geri çekilmesidir.⁵⁶

Orta Asya'daki siyasetçiler ve siyaset bilimcilerin çoğunluğu, su dağıtımı sorununun dışarıdan araçlar olmaksızın çözülemeyeceği görüşüne katılmaktadırlar.⁵⁷ Görüş farklılığı ise dış desteğin ne zaman iç siyasete müdahaleye dönüşebileceği konusunda kendisini göstermektedir. Doğanın içinde bulunduğu dar boğazdan kurtarılması; dış destekli yatırımlara duyulan güvensizlik, ortak hedefte buluşmayı önlemiştir, önlemektedir, gelecekte de önleyecektir. Bölge dışından gelen, gelecek dış desteğe olan güvensizlik Orta Asya'ya komşu olan bölge ülkeleri için de geçerlidir. Sadyrbek'e göre Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti ve İran'ın su meselesindeki desteklerinin altında geostrateji ve enerji çıkarları yatmaktadır; bu, sorunu daha da ağırlaştıracaktır.⁵⁸

Orta Asya ülkeleri su meselesini bugüne kadar kendi olanaklarıyla çözememişlerdir. Bu çözümsüzlüğün gelecekte de devam etme olasılığı yüksektir. Bölge'nin enerji zengini olması bölge içi ve dışı ülkelerin, İran, Çin ve ABD'nin bölge çıkarları ve bunun için geliştirecekleri strateji kendisini gösterebilecektir. ABD'nin Afganistan'da 2001'den itibaren aldığı pozisyon, bu ülkeden çekilme kararı, ancak sonrasında da nüfuzunu sürdürme stratejisi ve bu ülkenin Orta Asya'daki üç ülkeyle 3.150 km sınırının olması ABD'nin su meselesi stratejisini de gündeme getirebilecektir.

Bunun anlamı Orta Asya'nın, bölgesel, küresel güçlerin çıkar çatışmasının merkezi olabileceğidir. Bu da su meselesinin çözümüne katkı sağlamayacaktır. 1991-2013 arasında Aral Gölü'yle alakalı sayısız ulusal, uluslararası seminer, konferans düzenlenmiş, makaleler yazılmıştır. Bunlarda birbirine benzer ifadelerle çözümün zorunluluğu dile getirilmiştir. Bölgenin su uzmanları ve problemin yönetiminde görev alan idareciler de ortak çalışmanın gerekliliğini vurgulamışlardır. Ancak bu ortak çalışmanın öznesinin kim olacağı sorusu sürekli gündeme getiril(e)memiştir. Nesnelere çokluğu öznenin yerini tutamamış, bu da başarısızlığa neden olmuştur.

Rusya

Avrupa ülkelerindeki çevre bilincinin Orta Asya ülkelerindeki halkta olmadığı görülmektedir. Orta Asya'da son yapılan ankette⁵⁹ çevre sorununa ilişkin sorulan soruya halkın % 20'si entelektüel saçmalığı olduğu, % 30'u umursamadığı, % 40'ı ise Aral Gölü'nün nerede olduğunu bilmediği şeklinde cevap vermiştir.⁶⁰ Bu da halkın bakış açısını

⁵⁵ Bogatyrev, in: Eschment, Beate, a.g.e. s. 18.

⁵⁶ Paramonov auf FES-Konferenz und Paramonov 2010, in: Eschment, Beate, a.g.e. s. 18.

⁵⁷ Muzalevsky 2010, in: Eschment, Beate, a.g.e., s. 18.

⁵⁸ Sadyrbek 2009, in: Eschment, Beate, a.g.e., s. 18.

⁵⁹ Eserde bu anketin tarihi yoktur; ancak eserin yayın tarihinin 1998 olması buna yakın tarihleri işaret etmektedir.

⁶⁰ Giese vd., Umweltzerstörungen in Trockengebieten Zentralasiens (West – und Ost – Turkestan), Ursachen; Auswirkungen. Massnahmen, Stuttgart, 1998, s. 27.

dile getirmektedir. Rusya'nın 1991 sonrası genel siyasi ve ekonomik değerlendirmeleri çerçevesinde bu ülkenin Aral Gölü stratejisi/siyaseti analiz edilmelidir. Bir başka ifadeyle Moskova'nın 1991 sonrası iç ve dış politika stratejisi/siyasetiyle Aral Gölü arasında bir paralellik vardır. Bölge ülkeleri arasında Aral Gölü'nü kurtarma çerçevesinde "suyun idaresi için ortak çalışma" anlaşması 1992'de imzalandı. Amacı, suyun paylaşılmasına ilişkin bir sistem bulmaktır. Ancak ülkelerin farklı çıkarları gözetmesi nedeniyle bugüne kadar bir anlaşma sağlanamamıştır. Ortak hukuki alt yapının oluşturulması ve suyun paylaşımının kontrol edilmesi için Commission for Water Coordination (ICWC) ve sonrasında da IFAS görevlendirildi. Bu enstitülerin kuralları ya hükümetler kanadında ya siyasi sorumluluğun az olmasından ya da yerel bürokrasinin bakanlıkların talimatlarını gör ardı etmesinden uygulanmamıştır.⁶¹

Orta Asya ülkelerinde çok ciddi problemler vardır. Aral Gölü çevre felaketi yanında bölgedeki su ekonomisinin içler acısı durumu, bölgenin güvenliğini tehdit eden uyuşturucu ticareti bunlara örnektir. Şaşırtıcı olan, bütün bu sorunlara rağmen Orta Asya ülkelerinin kendi başlarına üçüncü güçler araya girmeden işlevselliği olan ortak bir çalışma yürütememeleridir. Bunun nedenlerinden biri de bölge ülkelerinin siyasi irade gösterememeleridir.⁶²

Aral Gölü'ndeki ileri boyuttaki çevre sorunu 1993'den beri kamuoyunun gündeminindedir. IFAS gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu dünyanın en büyük dördüncü gölünü kurtarmak için düzinelerce anlaşmalar yapılmıştır. Almanların tanınmış yazarı, konuyla ve Orta Asya ile ilgili eserleri olan Ernst Giese meseleyi şu şekilde özetlemektedir: "Yapılan bu anlaşmaların içeriğine uyulmamıştır. Organizasyonlara destek siyasi anlamda zayıf kalmıştır. Organizasyonların yaptırım gücü hiç olmamıştır. Bölge ülkelerinin hükümetleri de istediklerini yapmışlardır.⁶³ Bizce sorunun çözümünde sorulması gereken soru şudur: Aral Gölü paydaşları, başta ekolojik dengeleri tesis etmek ve sağlık sorunlarını çözmek gibi ortak hedefte nasıl bir araya getirilebilir?"

"Orta Asya ve Aral Gölü çalışmalarında enerji bağımlılığını çeşitlendirmek ve bunun bölge üzerinden temini hedefi olan, gölü kurtarma çabasını göstermeye çalışan AB bu amaca hizmet edebilir mi?" sorusu önem taşımaktadır. AB'nin Orta Asya'ya tarafsız aracı⁶⁴ pozisyonuyla geldiği ifade edilmektedir. "Bölge ülkeleri arasındaki su meselesi kaynaklı siyasi gerginliğin ortadan kalkmasında bu tarafsız aracı sıfatı ne kadar etkili olur?" sorusu aynı şekilde önemlidir. "600 milyona yakın nüfusa ve 27 ülkeye sahip AB'nin sadece 5 ülkeden oluşan Orta Asya ülkeleri arasındaki su kaynaklı problemlerin çözümüne katkısı olabilir mi?" sorusuna cevap beklentisi de doğaldır.

Burada sorulması gereken önemli sorulardan biri şudur: "AB siyasi kriz, gerginlik, olası çatışma vb. konularda hangi araçları kullanarak istikrarın korunmasına, sürdürülmesine katkıda bulunabilir?" AB'nin elinde sermaye, teknoloji, yetişmiş insan gücü vardır ve bunları bölgeye getirmiştir. Ancak bu üç önemli araçtan hiçbiri ya da tümü birden yaptırım ya da bu beş ülkeyi bir araya getirmek için ikna aracı olarak kullanılamamıştır. Bunun nedenlerinden biri bu araçların bölge ülkeleri arasında –AB'ye duyulan güvensizlik de olmak üzere– etkili olamamasıdır. Bunun yanında AB'nin bölge içi ve dışı kurumları arasındaki koordinasyonsuzluk başta olmak üzere çözemediği sorunlar vardır. Kısmen proje çerçevesinde kısa vadeli başarılar elde etmiştir.⁶⁵ Bu da AB'nin

⁶¹ Heller Regina, Kurzpapier, Grenzüberschreitende Kooperation als Chance? A.g.e, s. 7.

⁶² Grewlich, W. Klaus, a.g.e. s. 16, 17.

⁶³ Frankfurter Allgemeine, 18.10.2010

⁶⁴ Eschment, Beate, a.g.e., s. 15.

⁶⁵ AB politikası için ayrıntılar bkz. Das Beispiel EU, Eschment, Beate, a.g.e., s. 15-17.

bölgede saygınlığına gölge düşürmese de başarısızlığı ve siyasi etkisizliğinin nedenlerinden biri olmuştur.

Rus Dış İşleri Bakanlığı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Bölümü Müdürü Maksim Peshkov'a göre ise Rusya çözüm önerileri için görüşmelere hazırdır. Peshkov'a göre çizilen çerçevede uluslararası hukuk, soruna paydaş olan ülkelerin çıkarları, suyun kullanımı için uzun vadeli anlaşmalar, anlaşmalara aykırılık tespitinde yaptırımın olması gerekmektedir. Rusya için bu anlaşmaların iki, üç ya da bütün Orta Asya ülkeleri için yapılması önemli değildir; önemli olan bu anlaşmaların yapılması, kabul edilmesi ve anlaşma şartlarının yerine getirilmesidir.⁶⁶ Peshkov'un analizi ya da çözüm önerisi bilinenlerin tekrarıdır; ana sorular şunlardır: Neden bölge ülkeleri aynı amaç doğrultusunda bir araya gelememektedir? Hangi siyasi ve ekonomik koşullar bu birlikteliği ortaya çıkartabilir?

Orta Asya, Rusya'nın siyasi ve ekonomik etkisini hâkim kılmak istediği bölgedir; ayrıca buradaki güvenlik de Rusya'nın çıkarlarıyla örtüşmektedir. Rusya için bölge güvenliği ülkelerin istikrarıyla eş anlamdadır. İstikrarı sağlamak, istikrarsızlığı önlemek adına Rusya gerekli gördüğü siyasi, ekonomik girişimlerde bulunmuştur. Buna ilişkin şu örnekleri vermek mümkündür: Rusya Devlet Başkanı Medwedjew, 2009 Tacikistan ziyaretinde Orta Asya nehirlerinde yapılacak barajlar için nehre kıyıdaş olan bütün ülkelerin rızasının alınması gerektiğini, bu yapılmadığı sürece Rusya'nın sermaye yardımıyla bulunmayacağını ifade etmiştir. Yapılan söylem analizinde Tacikistan'a atıfta bulunulduğu dile getirilmiştir.⁶⁷

Aral Gölü kıyıdaşlarının rızasını almadan baraj projesini yürüten Tacikistan'ı eleştiren Rusya, Kırgızistan'a Kambar-Ata Barajı'nda finans desteği sağlama sözünü vermiştir. Dikkat çeken nokta ise bu baraj yapımında da Aral Gölü kıyıdaşlarının rızasının gündeme gelmemesidir. Rusya'nın bu stratejisinin amacı siyasi ve ekonomik sorunları olan Kırgızistan'da istikrarın sağlanmasıdır.⁶⁸

Burada göze çarpan önemli unsur Rusya'nın etkin, belirleyici aktör olması ve çözümün kendince kurallarını dayatabilme siyasi ve ekonomik potansiyeline sahip olmasıdır. Dikkat çeken bir başka nokta da Rusya'nın bu gücü, rolünün bölge içi ve dışı ülkeler tarafından tartışılmaması, sorgulanmamasıdır.

Avrupa Birliği

Bu alt başlıkta AB'nin yaptığı siyasi ve ekonomik çalışmalarının bilinen kronolojisi verilmeyecek; çalışmamız için önemli olan gelişmeler verilecek ve analizi yapılacaktır. 1991'deki SSCB'nin yıkılmasının ardından dünya siyaset sahnesine yeni bağımsız ülkeler çıkmıştır. Bunlardan bazıları da Orta Asya'da Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dır. Bu bölgenin en önemli özelliği su ve enerji zengini olmasıdır.⁶⁹ Genişleyen AB'nin enerjiye olan bağımlılığı her geçen gün artmaktadır. 1991 sonrası siyasi gelişmeler AB'ye enerji konusundaki bağımlılığını çeşitlendirmek için bir fırsat sunmuş; Orta Asya enerji teminde önemli bir konuma gelmiştir. AB Enerji ihtiyacının %50'sini ithalatla karşılamaktadır. Doğalgaz alımında

⁶⁶ Eschment, Beate, a.g.e., s. 18.

⁶⁷ Shermatova 2009, in: Eschment, Beate, a.g.e.s. 17.

⁶⁸ Aynı yerde.

⁶⁹ Orta Asya'nın Avrupa açısından önemi için bkz. Hatipoğlu Esra, Avrupa Birliği - Orta Asya İlişkilerinde Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?) Usak, Cilt:3, Sayı: 5, s. 1-25, 2008, S. 2 -4. <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/mtpdIuxCpQkZmeLfeVIDVtClntLFoP.pdf> (Erişim tarihi 20.04.13)

Rusya Norveç ve Cezayir öne çıkan ülkelerdir. Rusya'nın buradaki payı %48'dir. Petrol alımında ise Orta Doğu %38'lik payla dikkat çekmektedir.⁷⁰

AB'nin Orta Asya stratejisi, aslında, Batı Avrupa'da bütünleşme yönünde kaydedilen ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar “ekonomik dev-siyasi cüce” olarak kabul edilen AB, günümüzde eksik kalan boyutlarını takviye etme, siyasi ve askeri alanda da işbirliğini ilerletme çabası içerisine girmiştir. “AB, Orta Asya politikasını bu genel çerçeve içerisinde dünyanın diğer bölgeleri ile yakın siyasi ilişki kurma çabasının uzantısı olarak değerlendirmek gerekmektedir”.⁷¹ AB'nin kendi bünyesinde çevreye olan bakışına dair bilgiye Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan Göteborg raporunda (2001) ulaşmak mümkündür. Bu raporda çevre ile ilgili dört öncelik yer almıştır. İklim değişikliği, halk sağlığı, sürdürülebilir ulaşım ve doğal kaynakların yönetimi. Hem UNESCO programında hem de Göteborg raporunda ortak olan nokta, sürdürülebilir kalkınmanın sürdürülebilir çevre olmadan sağlanamayacağıdır.⁷²

Aral Gölü havzasındaki çevre sorunu, bunun halk sağlığını tehdit etmesi, doğal kaynakların korunmasına dair öncelikler sürekli dile getirilmiştir. Aynı önceliklere de Avrupa Konseyi'nin 2006 yılında Göteborg raporunda da görülmektedir. Bu rapor gerçi AB ülkeleri için yenilenmiş ve geliştirilmiş “sürdürülebilir kalkınma çözümleri” başlığında yer verilmiştir. Ancak birbirinden farklı coğrafyada yer alan AB'nin çevreye olan dikkati, geliştirdiği strateji önemlidir. Söz konusu stratejinin yedi hedefi 2010'a kadar olan çevre ve çevresel hedefler olması ve konuyla dolaylı ilgisi nedeniyle aşağıda verilmiştir. Bu stratejide öncelikler; iklim değişikliği ve temiz enerji, sürdürülebilir ulaşım, üretim ve tüketim, halk sağlığı tehdidi, doğal kaynakların korunması ve yönetimi, sosyal bütünleşme, nüfus ve göç, ve küresel açlığa karşı mücadele olarak ifade edilmektedir.⁷³

AB, Aral Gölü kurtarma stratejisinin iki ayağı vardır. Birincisi uluslararası kuruluşlarla ortak hareket etmek; ikincisi ise AB nezdinde çevre başlığı altında Aral Gölü'nü değerlendirmesi olmuştur. Birincisine örnek Aral'ın kurtarılmasına dair Şubat 1992'de Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan bölge devletlerinin ilk zirvesi olmuştur. Bu zirvede Aral'ın çevre sorunları masaya yatırılmış, yeni önlemler alınması gündeme gelmiştir. Bu toplantıda Aral'ı kurtarmak için Aral Vakfı'nın kurulması kararlaştırılmıştır. Bu vakfa AB 1,4 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Yardım yapan diğer ülkeler şunlardır: Yeni Zelanda, Japonya, İsveç, İtalya, İngiltere ve Finlandiya. Dünya Bankasının yaptığı yardım 3 milyon dolar Uluslararası Çevre Koruma Fonu ise 500 bin dolar yardım yapmıştır.⁷⁴ Bu vakıf, bölgesel bir örgütlenmedir; bölge dışı olan AB'nin desteği dikkat çekmektedir. Bu, AB'nin çevreye olan duyarlılığı; uluslararası örgüt ve diğer ülkelerle ortak irade göstermesine dair bir örnektir.

İkincisine örnek ise AB'nin Orta Asya stratejisini, ekonomi ve enerji çıkarlarını insan haklarıyla örtüşürmeyi denemesini göstermek mümkündür. Avrupa Konseyi “AB – Orta Asya Yeni Bir Ortaklık için Strateji”yi 22.06.2007'de kabul etmiştir. Orta Asya stratejisinin birincil önceliği siyasi bir araç olmasıdır; ama bu araçtan AB için hukuki sorumluluklar da doğmaktadır. Buna bir örnek de Avrupa Komisyonu'nun 2007 ile 2013

⁷⁰ Kantörün Ufuk, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Enerji Politikaları, <http://www.bilgesam.com/tr/index.php?view=article&catid=131%3Aenerji&id=598%3AAvrupa-birlii-ve> (Erişim tarihi 22.05.13)

⁷¹ <http://www.uiportal.net/sscb-sonrasi-orta-asya-ve-avrupa-birliginin-bolgeye-bakisi.html> (Erişim tarihi 23.05.13)

⁷² Tanrıverdi, Belgin, Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi, Eğitim ve Bilim Education and Science 2009, Cilt 34, Sayı 151, s. 91

⁷³ Aynı yerde.

⁷⁴ Karaağaçlı Abbas, Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi, Nisan 2013.

arasında Orta Asya'daki projeler için 750 milyon Euro ödeme yapmasını göstermek mümkündür. AB'nin buradan doğan sorumluluklarından bazıları dışişleri bakanları seviyesinde düzenli diyalogu hayata geçirmek, Orta Asya ülkeleriyle enerji konusu hakkında aynı şekilde sürekli diyalog içinde olmaktır. Konumuzla alakalı olan maddesi ise iyileştirilmiş su yönetiminin bölgede aynı zamanda güvenlik, istikrar ve ekonomik kalkınmayı da beraberinde getireceğinin vurgulanmasıdır.⁷⁵

Avrupa Konseyi 22.06.2007'de AB'nin Orta Asya stratejisini kabul etmiştir. Buna göre AB, Orta Asya'daki ülkeleri olan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile gelecekte yürüteceği siyasi ilişkilerin esaslarını belirlemiştir.⁷⁶ Bölgenin enerji zengini olması AB politikasında belirleyici olmuştur. Karadeniz, Hazar Denizi ülkeleri ve bunların komşularının önemli enerji rezervlerine sahip olmaları, üreten ve üretilen enerjinin transferinde güzergâhta yer almalarıyla stratejik ve coğrafi öneme sahip olmaları AB'nin ilgi alanına girmelerine neden olmuştur. "Enerji Güvenliğinin Temini için Avrupa Stratejisi" komisyonu 2006'da "Yeşil Kitap"ta⁷⁷ bu ülkelerle ortak çalışmanın önemine değinmiştir.⁷⁸

AB'nin Orta Asya stratejisi çerçevesinde Almanya'nın katkısı "Orta Asya Su İnisiyatifi" başlığı ile kendisini göstermiştir. Almanya, Orta Asya ve AB'den yüksek düzeyde uzmanların katılımıyla 1 Nisan 2008'de Berlin'de bir toplantı organize edilmiştir. Bu inisiyatif çalışmasının sonucunda ortaya 5 önemli sonuç çıktı. Bunlardan bazıları Orta Asya'da Su Ekonomisi Akademisi'nin kurulması, Alman ve Orta Asya menşeli ortak bilimsel çalışmaların artması, su uzmanları arasındaki iletişimin sağlanması⁷⁹ olmuştur.

Alman Devlet Bakanı Gernot Erler 31 Temmuz 2008'de kendisiyle yapılan aynı röportajda "Alman delegasyonu 10 sene önce⁸⁰ Almatı'da bir enerji konferansında yer almıştı. Bakü Ceyhan Tiflis gibi projeler gündeme gelmişti. Sonrasında bazı güçler ya da nedenler proje çalışmalarını engelledi. Günümüzde Avrupa çok yavaş olarak Orta Asya'ya yeniden yaklaşmaya başladı. Bu yaklaşımın başlaması neden 10 sene sürdü?" sorusuna verdiği cevapta ilk göze çarpanın AB'nin genişleme süreciyle öncelikle ilgilenmesinin bunda etkili olması olduğunu söylemiştir.⁸¹

AB, Aral Gölü ve Çözüm Önerileri⁸²

AB bölgeye ve Aral Gölü'ne özel bir önem vermiş, gölün kurtarılması için değişik finans kuruluşları aracılığıyla ekonomik destek vermiş, teknoloji transferi gerçekleştirmiştir. AB'den ve diğer uluslararası kuruluşlardan gelen yardımlar Orta Asya'da eleştirilmiştir. Eleştiri nedenlerinden bazıları şunlardır: Uluslararası projeler kısa sürelidir; belirli organizasyonlara bağımlılık vardır. Bunların ötesinde uluslararası kuruluşlar yapılan projeleri kendi aralarında yeteri kadar koordine etmemişlerdir.⁸³ Aral

⁷⁵ Klaus W. Grewlich, Pipelines, Drogen, Kampf ums Wasser - greift die EU-Zentralasien-Strategie? s. 34, 35.

⁷⁶ Bölgenin AB'nin ilgi alanlarına girmesinin diğer nedenleri için bkz. Heller Regina, a.g.e. s. 1.

⁷⁷ Yeşil Kitap AB'nin resmi yayınıdır.

⁷⁸ Heller, Regina, Finanzierungsinstrument Europäische Nachbarschaft und Partnerschaft. Programm für die Region Ost. Strategiepapier 2007 – 2013, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 2007, s. 10.

⁷⁹ Sehring Jenniver, Zentralasienanalysen, Würzburg, NR. 08 29.08.2008, s. 6.

⁸⁰ Bu eserin yayımlanma tarihi 2008'dir.

⁸¹ Sehring Jenniver, Zentralasienanalysen, Würzburg, NR. 08 29.08.2008, s. 13.

⁸² Bu alt başlık Eschment Beate'nin Wasserverteilung in Zentralasien. Ein unlösbares Problem? Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, Mai, 2011 adlı eserinden derlenmiştir.

⁸³ Bulat Yessekin, in: Eschment, Beate, a.g.e. s. 17.

Gölü kurtarma çalışmalarında 2013'e kadar başarılı bir sonuç alınamamışsa bunun önemli nedenlerinden biri de söylem analizinin yeteri kadar yapılamamasında yatmaktadır. İlginç olan ise bunun Batılı siyaset bilimciler tarafından da değerlendirilmemesi olmuştur.

Önemli sorunlardan birisinin Aral Gölü'nü kurtarmak için yapılan uluslararası çalışmalarda koordinasyon eksikliğinin olmasıdır. Bunun akabinde "Bu koordinasyon nasıl sağlanır?" sorusu ortaya atılmalıdır. Bir başka önemli konu ise uluslararası örgütlerin, siyasi aktörlerin Aral Gölü'nü kurtarma çabalarına karşı beslenen bir güvensizlik duygusu hâkim olmalarıdır. Bunun akabinde "Bu güven nasıl sağlanır?" sorusu gündeme gelmelidir. Bir diğer mesele ise kısa vadeli ve Aral Gölü'nün belirli ve kısıtlı alanlarında yapılmak istenen projeler gerçekleştirilmek istenmesi olmuştur. Bunun akabinde "Uzun vadeli ve Aral Gölü'nü kurtarma çabalarının tümünün kapsandığı çalışmalar nasıl gerçekleştirilecektir?" sorusu değerlendirilmelidir.

Konunun finans boyutu da önemlidir; kurtarma çabaları önemli bir finans ihtiyacını gerektirecektir. Bunun nasıl, hangi finans kuruluşlarından, hangi ülkelerden sağlanacağı sorusu yöneltilmelidir. Çözümde Batı'nın siyasi ve ekonomik girişimler vardır; ancak Batı'ya duyulan güvensizlik söz konusudur; özellikle bazı ülkelerde renkli devrimler sonucu iktidarların devrilmesi, 2005 Andican şehrindeki kanlı olayların arkasında da Batılı güçlerin olduğu inancı bu güvensizlik ortamın derinleşmesine neden olmuştur.

Sonuç Yerine Çözüm Önerisi ve Gelecek Senaryosu

Eschment'in yaptığı problem tespiti önemlidir. Ona göre Aral Gölü sorununun çözümünde engel, meselenin zorluğu değildir; engel olan Orta Asya devlet adamlarında görülen siyasi irade eksikliğidir. Bu irade eksikliği diğer bölgesel çalışmalarda da görülmektedir.⁸⁴ Bu önemli tespitte bizce sorulması gereken şudur: Eksik olan siyasi irade nasıl ortaya çıkacak ve Aral Gölü sorununda çözüm yolu açılacaktır?

Orta Asya devlet adamlarının siyasi, ekonomik, enerji transferi, güvenlik alanlarında bağımlı olduğu tek ülke vardır: Rusya Federasyonu. Rusya; önemli, etkin, belirleyici merkez olması durumunda çözümün bir parçası olabilecektir. Tespit edilen "irade eksikliği"nin, söz konusu bağımlılık çerçevesinde Rusya'nın devreye sokulmasıyla ya da kendi iradesiyle katkıda bulunmasıyla ortadan kalkma olasılığı ortaya çıkabilecektir. Bu, çözümün bizce temel noktasıdır. Eschment'in tespitinde kullandığı "irade eksikliği" aslında Batı için de kullanılabilir. Batı'nın Rusya'yı çözümün bir parçası yapacak konuma getirebilmesinde bu irade ortaya çıkarılamamıştır.

Aynı çerçevede dile getirilmesi gereken bir başka önemli konu da şudur: Buraya kadar dile getirilen Rusya'nın mevcut üstünlüğünün çözüm iradesine dönüşmesi başta AB, ABD, Çin, bölge ülkeleri olan İran ve Türkiye tarafından desteklenecek midir? Adı geçen ülkelerden Çin örnek verilebilir. Çin, başta bölge ülkelerinin sınır güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan ŞİÖ'yü⁸⁵ bölgede güven sağlama aracı olarak kullanmış ve enerji zengini Orta Asya ülkeleriyle bire bir uzun vadeli anlaşmalar yapmıştır. Çin, Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ve ABD'nin çekilme kararını verdiği Afganistan ile sınırlarının olması ve bu ülkenin Batı değerlerine bilinen karşıtlığı; onun yerine kendi

⁸⁴ Eschment, Beate, a.g.e., s. 21.

⁸⁵ Şanghay İşbirliği Örgütü'nün etkinliği için bkz. Yesevi Çağlagül, Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü, Global Political Trends Center, Nisan 2013, s. 2 – 5. Ayrıca Ş.İ.Ö ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki stratejik İşbirliği için bkz. Ekrem Erkin, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Çin'in Orta Asya Politikaları, (Rapor), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011, s. 22.

değerlerini benimsetmek için başta Orta Asya ülkeleri olmak üzere Konfüçyüs Enstitüleri açması da Batı'nın olumlu değerlendirmedeği gelişmelerdir.

Aral Gölü sorununun belli aktörleri, bunların çıkar tartışmaları, bölge dışı müdahaleler vardır. Bugüne kadar ortak paydada buluşulamamıştır. Bu şartlar altında Orta Asya ve Aral Gölü'nün geleceğine dair öngöründe bulunmak son derece zordur. Bu zorluğu aşmak adına Orta Asya ve Aral Gölü hakkında çok sayıda eseri olan Giese Ernst ve Sehring Jenniver tarafından 2007'de yapılan gelecek senaryolarının değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Burada olumsuz ve olumlu olmak üzere iki senaryo vardır. Aral Gölü paydaşları arasında sayısız anlaşmalar vardır. Çalışmamızda bunların listesi verilmemiş, ancak senaryolarda söz konusu edilmiştir. Olumlu senaryoda dikkat çeken nokta ise, çalışmamızın çözüm önerisinde yer verdiğimiz Rusya'ya verilen roldür.

Olumsuz Senaryo: Barajların dolmasıyla Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a gidecek suların daha da azalması söz konusu olacaktır. Gergin ilişkiler, özellikle Özbekistan ve diğer üst kıyıdaş ülkeler arasında daha da ağırlaşacaktır. Özbekistan ve Kırgızistan arasında yapılan Amu Derya Anlaşması bozulacaktır. Tacikistan ve diğer alt kıyıdaş ülkeler arasında herhangi bir anlaşma mevcut değildir; Rusya ve İran'ın barajların yapımına olan katkıları nedeniyle Tacikistan'ın nehirlerle ilgili düzenlemede sınırlı etkisinin olması nedeniyle görüşmeler de başlamamaktadır. Mevcut olan gerginlik, Andican Barajı'nın hukuki durumunun belirsizliği ve Özbekistan ile Tacikistan arasındaki mayınlı sınır ile tırmanışa geçebilecektir.⁸⁶

Olumlu Senaryo: Yapılan barajlarla üst kıyıdaş ülkelerin sınırları aşan nehirler üzerindeki kontrolü artmıştır. Bu da ekonomik ve siyasi anlamda dominant olan alt kıyıdaş ülkelere karşı pozisyonlarını güçlendirmiştir. Su enerjisine ilgisi olan Rusya'nın çıkarlarıyla da bu durum örtüşmekte ve bu pozisyon güçlenmektedir. Özbekistan son dönemde Rusya'ya yakınlaştığı için Rusya'nın bu ülke üzerinde etkisi vardır. Bu etkisini enerji üretimine dair bir anlaşma yapılması noktasında kullanabilir. Bu vesileyle alt kıyıdaş ülkeler uzlaşma noktasına getirilebilir, suyun kullanımına dair anlaşmalar yapılabilir ve bunların gereği de yerine getirilebilir.⁸⁷

⁸⁶ Giese Ernst ve Sehring Jenniver, WBGU, a.g.e. s. 20.

⁸⁷ Aynı yerde.

KAYNAKÇA

- Baymirza, Hayıt, “Tarihte ve Zamanımızda Aral Gölü ve Çevresindeki Kültür”, Avrasya Etüdleri, Sayı 3, Tika Yayınları, 1994, s. 9.
- Bengtsson, Lennart/Arpe, Klaus, Wasser im Klimaschutz, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.
- Blöschl, Günter, Technische Universität Wien, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.
- Busch-Lüty, Christiane, Zur Gestaltung des Verhältnisses von Gesellschaft und Natur im realen Sozialismus: Harmonisierung von Ökonomie und Ökologie der Naturnutzung – ein „erstrangiges Problem“?, in: Schreiber, Helmut, Umweltprobleme in Mittel- und Osteuropa, Herausgeber: Fietkau, Hans-Joachim/Matzner, Egon/Naschold, Frieder/Neidhart, Friedhelm/Zapf, Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989.
- Delegation der Deutschen Wirtschaft für Zentralasien, Höhe des Roghun-Staudamms in Tadschikistan auf dem Prüfstand Kategorie: Tadschikistan, Weltbank, Wasser, 10.05.12., <http://zentralasien.ahk.de/news/>
- Disse, Markus, Universität der Bundeswehr, München, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.
- Eggers, Jens, Von der Geburt eines Tropfens, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.
- Eschment, Beate, Wasserverteilung in Zentralasien. Ein unlösbares Problem? Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin, Mai, 2011.
- Giese, Ernst/Sehring, Jenniver/WBGU, Wissenschaftlicher Beirat der Bundesregierung. Globale Umweltveränderungen, Materialien Regionalexpertise –Destabilisierungs- und Konfliktpotential prognostizierter Umweltveränderungen in der Region Zentralasien bis 2020/2050, Externe Expertise für das WBGU-Hauptgutachten "Welt im Wandel: Sicherheitsrisiko Klimawandel", Berlin, 2007.
- Göttle, Albert, Bayerisches Landesamt für Umwelt, Augsburg, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.
- Iskandarani, Maria, Trinkwasserversorgung, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.
- Jordan, Peter/Tomasi, Elisabeth, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994.
- Kiderlen, Elisabeth, Ein Meer verschwindet, die ökologische Katastrophe am Aralsee, Ursachen, Auswirkungen, Lösungsansätze, 1992., <http://www.hlz.tu-darmstadt.de/fileadmin/pdf/polis/polis02web.pdf>, E.T. 17.12.2012.
- Kobus, Helmut/Keim, Bernhard, Grundwasser, in: Lecher, Kurt/Kresser, Werner, Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.
- Lebedinskij, Juri P./Potrawnij, Iwan M./Krasnjanskij, Boris E., Umweltschutz in der Sowjetunion. Was bedeuten “Perestroika” und “Glasnost” für die Ökologie? Hamburg, 1989.

- Lecher, Kurt/Kresser, Werner, Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie, in: Lecher, Kurt/ Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.
- Lotz, Rainer E., Wassersegen – Wasserfluch – Wasserkampf – Wasserhilfe, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.
- Loy, Thomas/Baldauf, Ingeborg, Mythos Aralsee, Das Wasser und die Bewohner des Amudarya-Deltas, 2010., http://www.hu-berlin.de/forschung-old/publikationen/spektrum/sp_10_3_html#S5, E.T. 24.02.2013.
- Marcinek, Joachim/Rosenkranz, Erhard, (mit einem Beitrag von Sarakta, Josef) Das Wasser der Erde, Eine geographische Meeres- und Gewässerkunde, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage, Gotha, 1996.
- Maurer, Thomas/Moser, Hans, Klimawandel und Wasser, Auswirkungen der Erwärmung auf den Wasserhaushalt, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.
- Müller, Uwe, Sächsisches Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie, Dresden, Blick in die Richtung der Hydrologie – Ideen und Ziele, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.
- Nefedova, Tatyana, Typen und Stufen industrieller Nutzung der Umwelt von den Alpen bis zum Ural, in: Jordan, Peter/Tomasi, Elisabeth, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994.
- Nefedova, Tatyana, Die Umweltsituation in Russland, in: Jordan, Peter/Tomasi, Elisabeth, Zustand und Perspektiven der Umwelt im östlichen Europa, Wiener Osteuropa Studien, Frankfurt am Main, 1994.
- Pryde, Philip, Management der Ressourcen der Biosphäre in der Sowjetunion in den 90'er Jahren, in: Schreiber, Helmut, Umweltprobleme in Mittel- und Osteuropa, Herausgeber: Fietkau, Hans-Joachim/Matzner, Egon/Naschold, Frieder/Neidhart, Friedhelm/Zapf, Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989.
- Sander, Eberhard/Freiherr von Lersner, Heinrich, Wasserrecht und Abfallrecht, in: Lecher, Kurt/Kresser, Werner, Wasserhaushalt, Gewässer, Hydrometrie, in: Lecher, Kurt/ Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.
- Schreiber, Helmut, Umweltprobleme in Mittel- und Osteuropa, Herausgeber: Fietkau, Hans-Joachim/Matzner, Egon/Naschold, Frieder/Neidhart, Friedhelm/Zapf, Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989.
- Schneider, Wilhelm, Stirbt das Wasser, stirbt der Mensch, eine Bestandaufnahme der weltweiten Situation, Bastel-Lübbe-Taschenbuch, Band 60 134, München, 1986.
- Stadelbauer, Jörg, Die Nachfolgestaaten der Sowjetunion: Großraum zwischen Dauer und Wandel, Darmstadt, 1996.
- Von Gumpfenberg, Marie-Carin; Steinbach Udo (Hrsg.) Zentralasien Geschichte Politik Wirtschaft Ein Lexikon, Verlag C.H. Beck, München 2004.
- Weissenburger, Ulrich, Der Umweltschutz in der Sowjetunion: Zwang zum Handeln, in: Schreiber, Helmut, Umweltprobleme in Mittel- und Osteuropa, Herausgeber: Fietkau, Hans-Joachim/Matzner, Egon/Naschold, Frieder/Neidhart, Friedhelm/Zapf, Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989.
- Wenzel, Jacob, Vorwort, in: Wasser, Wissenschaftliche Redaktion: Busch, Bernd und Förster, Larissa, Bonn, 2000.

Wildmoser, Peter, Be- und Entwässerung, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

Wittenberg, Hartmut, Grundwasser, in: Strigel, Gerhard/Ebner von Eschenbach, Anna-Dorothea/Barjenbruch, Ulrich (Hrsg.), Wasser – Grundlage des Lebens, Hydrologie für eine Welt im Wandel, Stuttgart, 2010.

Wulf, Abke, Wasserversorgung, in: Lecher, Kurt/Lühr, Hans-Peter/Zanke, Ulrich C.E. (Hrsg.), Taschenbuch der Wasserwirtschaft, 8. völlig neubearbeitete Auflage, Berlin, 2001.

Zimm, A./Markuse, G., Geographie der Sowjetunion, Studienbücherei Geographie, 2. überarbeitete und ergänzte Auflage, Berlin, 1984.

ZumBrunnen, Craig, Rechtliche, institutionelle und praktische Aspekte der sowjetischen Wassereinhaltspolitik, in: Schreiber, Helmut, Umweltprobleme in Mittel- und Osteuropa, Herausgeber: Fietkau, Hans- Joachim/Matzner, Egon/Naschold, Frieder/Neidhart, Friedhelm/ Zapf, Wolfgang, Frankfurt/New York, 1989.

İnternet Kaynakları

Bensmann, Marcus, Neue Zürcher Zeitung, International, Staudammprojekt belastet Beziehungen in Zentralasien, Der Bau in Rogun als politischer und finanzieller Kraftakt Tadschikistans, 7. März 2011., <http://www.nzz.ch/aktuell/international/staudammprojekt-belastet-die-beziehungen-in-zentralasien-1.9790465>, E.T. 02.01.2013.

Bozdağ, Emre Güneşer, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Su Yönetimi Sorunları, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, 2012. E.T. 03.05.13.

Erkin, Ekrem Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarının 20. yılında Çin'in Orta Asya Politikaları, (Rapor), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011., http://yayinlar.yesevi.edu.tr/static/kitaplar/cin_ortaasya_raporu.pdf, E.T. 014.05.13.

<http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/ortaasyatrkcumhuriyetlerindesuynetimisorunlar.pdf>

Freistetter, Florian, Der Aralsee verschwindet., <http://scienceblogs.de/astrodicticum-simplex/2012/07/25/der-aralsee-verschwindet/>, E.T. 01.03.13.

Giese, Ernst/Bahro, Gundula/Betke, Dirk, Umweltzerstörungen in Trockengebieten Zentralasiens (West- und Ost-Turkestan), Ursachen, Auswirkungen, Massnahmen, Stuttgart, 1998.,

http://books.google.com.tr/books?id=aQjyTOSskyIC&pg=PA94&lpg=PA94&dq=Giese+Ernst,+Zentralasien+wasser&source=bl&ots=-wzQcjdjf6&sig=QPndGp8VKh_ypmVHaYThMX, E.T. 02.03.13.

Giese, Ernst/Sehring, Jenniver/Trouchine, Alexej, Zwischenstaatliche Wassernutzungskonflikte in Zentralasien, Giessen im Mai 2004.,

<http://geb.uniessen.de/geb/volltexte/2004/1823/pdf/ZeuDiscPap18.pdf>, E.T. 01.03.13.

Grewlich, Klaus W., Pipelines, Drogen, Kampf ums Wasser - greift die EU-Zentralasien-Strategie? Neues „Great Game“ von Afghanistan bis zum Kaspischen Meer?, Zentrum für Europäische Integrationsforschung Center for European Integration Studies Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn, Bonn, 2010., http://www.zei.uni-bonn.de/dateien/discussion-paper/dp_c200_grewlich.pdf, E.T. 02.03.13.

Hatipoğlu Esra, Avrupa Birliği - Orta Asya İlişkilerinde Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?) Usak, Cilt:3, Sayı: 5, 1-25, 2008., <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/mtpdIuxCpQkZmeLfeV1DVtClntLFoP.pdf>, E.T. 20.04.13.

- Heller, Regina, Kurzpapier, Grenzüberschreitende Kooperation als Chance? Zur Konsistenz der EU-Zentralasienpolitik im Lichte von Konfliktprävention und dem diesbezüglichen Potenzial grenzüberschreitender Kooperation, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 2007., http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/kurzpapier_zentralasien.pdf, E.T. 27.02.13.
- Heller, Regina, Kurzpapier, Finanzierungsinstrument Europäische Nachbarschaft und Partnerschaft. Programm für die Region Ost. Strategiepapier 2007 – 2013, Institut für Friedensforschung und Sicherheitspolitik an der Universität Hamburg, 2007., http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/kurzpapier_zentralasien.pdf, E.T. 27.02.13.
- Kantörün Ufuk, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Enerji Politikaları, <http://www.bilgesam.com/tr/index.php?view=article&catid=131%3AAenerji&id=598%3Aavrupa-birlii-ve>, E.T. 22.05.13.
- Kara Hasan, Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri, Türk Dünyası İnceleme Dergisi, Cilt: VI, Sayı 1, İzmir, 2006, s. 104 – 108., http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_kara_orta_asya_ulkeleri_etnik_yapi_guvenlik.pdf, E.T. 13.05.13.
- Karağaçlı Abbas, Aral Gölünün Durumu: Trajik Bir Çevre Felaketi, Nisan 2013., http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2369:aral-goeluenen-durumu-trajik-bir-cevre-felaketi&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149, E.T. 23.05.13.
- Karakılçık Yusuf, Küresel Aktörlerin Su Stratejileri ve “Bölgesel Su Birliği” Gerekliliği, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, İlkbahar 2011 Cilt:2 Sayı:1., <http://iys.inonu.edu.tr/webpanel/dosyalar/970/file/Makale%205.pdf>, E.T. 27.03.13.
- Kavuncu Orhan, Hazar'ın Öte yakasında Su Problemleri (2), http://www.beykozturkocagi.org.tr/yeni/index.php?option=com_content&view=article&id=19745&catid=1§ionid=1&Itemid=225, E.T. 18.05.13.
- Kılıç Seyfi, Orta Asya ve Kafkasya'da Sınır aşan Su Sorunları, ORSAM Su Araştırmaları Programı., http://suyonetimi.ormansu.gov.tr/Libraries/su/ORSAM_Seyfi_Kilic_Orta_Asyaya_ve_Kafkasyada_Siniraslan_Sular.sflb.ashx, E.T. 23.04.13.
- Sehring, Jenniver, Zentralasienanalysen, Würzburg, NR. 08 29.08.2008., <http://www.bischkek.diplo.de/contentblob/3046524/Daten/1105892/ZentralasienAnalysen08.pdf>, E.T. 02.03.13.
- Tanrıverdi Belgin, Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi, Eğitim ve Bilim Education and Science 2009, Cilt 34, Sayı 151., <http://213.232.48.5/index.php/EB/article/viewFile/610/89>, E.T. 21.05.13.
- Wegerich, Kai, Konflikt und Kooperation bei der Wassernutzung in Mittelasien, 2009., <http://www.wissenschaft-und-frieden.de/seite.php?artikelID=1573>, E.T. 10.03.13.
- Yesevi Çağlagül, Avrasya'da Güvenliğin İnşası: Şanghay İşbirliği Örgütü, Global Political Trends Center, Nisan 2013, s. 2 – 5., http://www.gpotcenter.org/dosyalar/PU5_2013_Yesevi.pdf, E.T. 29.03.13.

Yazarı belli olmayan internet kaynakları

- <http://www.uiportal.net/sscb-sonrasi-orta-asya-ve-avrupa-birliginin-bolgeye-bakisi.html>, E.T. 23.05.13.
- http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=276325, E.T. 11.03.13.

Gazeteler

B.Z., News aus Berlin, Neue Hoffnung für den Aralsee, 04. März 2012. Erişim tarihi: 06.02.13., <http://www.bz-berlin.de/archiv/neue-hoffnung-fuer-den-aralsee-article1403377.html>, E.T. 01.03.13.

Frankfurter Allgemeine Zeitung, Aralsee - die Geschichte eines ökologischen Dramas Nr. 60 / Seite N1, 12.03.1997.,

<http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/2.1718/rezension-sachbuch-aralsee-die-geschichte-eines-oekologischen-dramas-1214852.html>, E.T. 01.03.13.

The Epoch Times, Aralsee in Usbekistan fast versiegt, Epoch Times Deutschland 16.05.2012., <http://www.epochtimes.de/aralsee-in-usbekistan-fast-versiegt-893126.html>, E.T. 01.03.13.